

De Wooldermarken (V)

Het gebruik van de woeste gronden

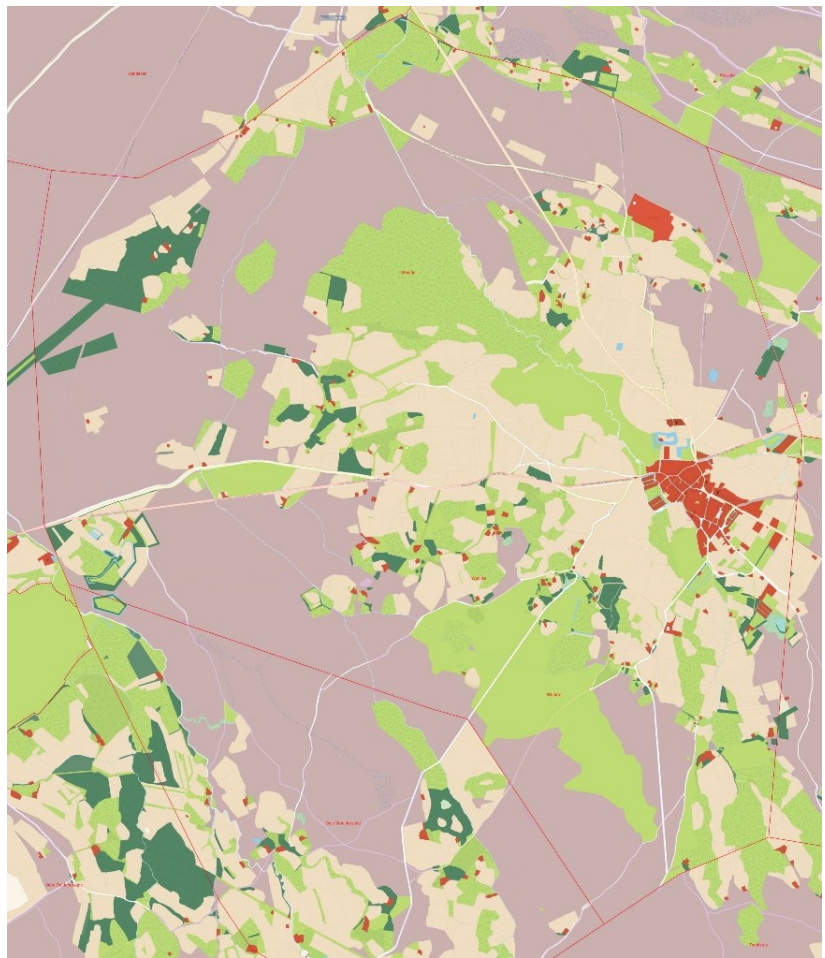
Betsie Sassen, Ad Smits, Jan Kits, Chris van Leeuwen en Gerhard Post

Het markeboek van de Wooldermarken beslaat een periode van ruim driehonderd jaar, van 1492 tot 1832. Het landschap in de marken Woolde, Groot Driene, Klein Driene en Oele Woolderzijde was dat van een agrarische gemeenschap. Steden waren er niet, en Hengelo was een klein dorp. Aanvankelijk werd het landschap voor een klein deel gevormd door akkers (cultuurgrond) en voor een groot deel door bos, groengronden, heide, veen (de woeste gronden). Deze woeste gronden waren in die tijd onontbeerlijk voor het boerenbedrijf. Ze leverden hout, voedsel voor het vee en plaggen voor bemesting en brandstof. In de holting verslagen in het markeboek zien we het landschap langzaam veranderen: delen bos en woeste grond verdwenen, veen werd afgegraven, er kwam meer cultuurgrond en het inwonersaantal groeide aanzienlijk.

De ontwikkeling in de tijd

De woeste gronden waren eigendom van de marke en besloegen het merendeel van het land. Zelfs in 1832 was de marke Woolde nog eigenaar van 690 hectare heide, ongeveer 50% van het totale oppervlak. Daarnaast bezat de marke 108 hectare groengronden, slechts twee kleine percelen bos (0,01 hectare) en 2 hectare hakhout¹. De bevolking van het dorp Hengelo groeide van naar schatting 200 in 1492 naar 1194 zielen in 1795.

Het bezit van een erf, waaraan een waardeel gekoppeld was, gaf recht op gebruik van de woeste grond. De boeren op gewaarde erven hadden bijvoorbeeld het recht om hun vee op de woeste grond te laten weiden, maar niet ongelimiteerd. Het 'gerechtigde' vee moest namelijk gebrandmerkt zijn. Als vee wordt in het markeboek genoemd: schapen, koeien, paarden, varkens en ook ganzen. In de jaarlijkse holting was het de taak van de gezworenen om niet-gebrandmerkt vee te rapporteren².

De marke Woolde in 1832. De paarse kleur is de heide.
Bron: <https://maps.hisgis.nl/horigheid/>.

Hout

Houtbeheer nam op de agenda van de holtings een grote plaats in. Dat is niet verwonderlijk want de houtbehoefte van de inwoners was groot. Het belang van hout wordt duidelijk, als je ziet hoeveel toepassingen er zijn:

- Als bouw materiaal voor woningen, molens en schuren.
- Als constructiemateriaal voor wagens, karren, bruggen, stuwen, meubels en gereedschap.
- Als brandstof voor koken en verwarmen.

Het bos leverde takken, twijgen, sprokkelhout, blad en strooisel, maar ook eikels, noten, bessen en eek (eikenschors).

Twee mannen binden takken samen
(Pieter Brueghel de Jonge, Rijksmuseum Twente)

Eiken en beuken leverden hardhout en waren daardoor van grote waarde voor bouwconstructies en wagens. Elsen, berken, populieren en wilgen worden tot weekhout gerekend en werden bijvoorbeeld gebruikt voor klompen en manden. Jaarlijks werd op de holting hout toegekend aan de gewaarde erven. Een asholt (een volgroeide eik of beuk) eens in de vijf jaar. Veel van het jaarlijkse hout staat genoteerd als berneboom, en werd kennelijk gebruikt als brandstof. Soms ging er een boom teveel om, zoals in 1559 (blad 21):

Henrick van Haersolte II boome gehouwen daer mede den derden neder geworpen

Er werd per jaar heel wat gekapt. Zo is te lezen dat in het jaar 1568 ruim 55 asholter werden toegewezen. Nu was dit misschien een inhaalslag van het conflict met de drost dat tot 1567 liep². Minder kostbaar hout werd per 'voer' (een karrevracht) toegekend. De holtrichter wees de te kappen bomen aan door ze te merken met een 'bickbijle'. Het markeboek noemt ook kleiner hout, zoals stubbekens, timmerholtkens, hout voor de kerk en hout voor de armen. Niet elk jaar werd er evenveel toegewezen. Soms werd besloten om twee of vijf jaar niet te kappen.

Als er veel gekapt wordt, moet er ook nieuwe aanwas zijn. Elk volgewaard erf had al de verplichting om zes telgen te poten en een katerstede drie telgen. Een telg is in dit geval een jonge eik. Naast de telgen werden er ook eikels gepoot op de telgenkampen. In 1591 werd besloten gezamenlijk om 2000 telgen (eiken) te poten. Een wijs besluit, maar het tij lijkt niet meer te keren: veel hout is al uit de marke verdwenen. Hout en telgen stonden na 1600 nog wel op de agenda, maar nu werd er in de holtings veel vergaderd over plaggen steken.

Plaggen voor bemesting

Voor het verbouwen van voedselgewassen is bemesting nodig. De hoeveelheid mest van het eigen vee was veel te gering. Daarom werden met name dikke heideplaggen, maar ook graszoden gebruikt om de voedselarme zandgronden te verrijken³. Door plaggen in de potstal uit te spreiden, werden ze vermengd met uitwerpselen van het vee. Dit werd als bemesting op het bouwland gebracht. Voor deze

Schaapskooi in Hoge Heksel. Foto: A.J. van der Wal
(Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Wikimedia Commons)

methode moest elk jaar een grote hoeveelheid plaggen gestoken worden, wat daarom gelimiteerd werd. De regels werden vaak overtreden en er werden plaggen gestoken waar het niet was toegestaan: op groengronden tot vlak voor de deur van de buurman, onder bomen of over de markegrens.

Plaggen en turf als brandstof

De plaggen als brandstof, brandplaggen, werden ook wel schadden genoemd³: een schadde was een “zode van veenachtige heidegrond, die gedroogd wordt als brandstof”. Iedereen, boeren, kotters en burgers, had brandstof nodig om te stoken en te koken. Sommige brandplaggen werden hondeplaggen genoemd. Harm Smeenge zegt hierover⁴:

“Hondeplaggen kwamen vermoedelijk uit rijkere en moerige gebieden, die periodiek onder water stonden. [...] Turf en hondeplaggen kwamen vermoedelijk uit hetzelfde milieu, maar de boete [in de marke Beuningen] op teveel turf steken was in vergelijking met hondeplaggen twee keer zo hoog, waardoor we aannemen dat ze minder goed brandden, mogelijk door een hogere zandfractie.”

In 1572 verzochten de buren van de Wooldermarken aan de markerichter Adolph van Twickelo om paal en perk te stellen aan “mit onmanierlijck torff steekent unde honden toe meijen”. De limieten werden daarop vastgesteld op zes voer voor een gewaarde erf en drie voer voor een niet-gewaarde.

In het jaar 1650 besloot men Jonkheer Schele (van de havezate Weleveld in Hertme) te verzoeken de beek langs zijn molen beter bevaarbaar te maken, zodat de inwoners van de marke “brant van 't frieseveen kunnen becomen”. Dit zal wel een klus voor de markerichter, Willem Ripperda, zijn geweest.

In 1670 werd beslist dat er niet meer turf mocht worden gestoken dan de afgesproken hoeveelheden: dat was tien voer voor gewaarden erven en vijf voer voor kotters. Blijkbaar werden de hoeveelheden tussen 1572 en 1670 verhoogd. De boete voor

teveel turf steken werd in 1684 gezet op deze twee goudgulden voor een voer turf. Hoewel de naam (dubbel) anders suggereert, werd de goudgulden van zilver gemaakt met de waarde van 28 stuivers⁵. Twee goudgulden toen zijn te vergelijken met 500 à 1000 euro's nu.

Turfschuitjes in de Schipsloot van Vriezenveen
(foto Historisch Museum Vriezenveen)

Akeren

In de herfsttijd als er eikels zijn, dan mochten varkens in het bos worden losgelaten; dit heet akeren. Een jaar met veel eikels, zoals dit jaar, wordt een mastjaar genoemd. Hoeveel varkens mochten worden losgelaten, hing af van hoeveel eikels er dat jaar zijn. Zo lezen we dat in 1561

In den eersten is bewilliget 4 Swijnen up die
Waer in te bernen

Als eerste is er in toegestemd om vier
varkens per waar te brandmerken.

De tijd voor akeren was een bepaalde tijd, een aantal weken in de herfst, daarbuiten mochten de varkens niet in het bos rondlopen, omdat ze veel schade toebrachten.

Al deze goede gaven van de markegrond, voor houtwinning, brandwinning, mestwinning en veedrift, bleken niet onuitputtelijk. In de 18^e eeuw groeide de bevolking en veel woeste grond werd (illegaal) ontgonnen. Er werden veel (illegale) woningen op de markegrond gebouwd. Overtredingen werden wel geconstateerd, maar het ontbrak aan doorzettingsmacht om werkelijk (be)straffend op te treden. Daarnaast gingen steeds meer stemmen op om de marken op te heffen. Dat zal in de 19^e eeuw zijn beslag krijgen.

Bronnen en verwijzingen

¹ De percelen kunnen gevonden worden op HisGIS (<https://maps.hisgis.nl/horigheid/>). Daar kunnen ook moderne kaarten transparant getoond worden, zodat een goede oriëntatie mogelijk is.

² Zie onze vorige bijdragen, *De Wooldermarken III en IV* in Hengelo toen&nu van juni en augustus 2025.

³ Johan Gigengack, *Twentse Woorden en Gezegden, deel 1*, (1979). In dit boek staat op de pagina's 161 – 164 staat een uitgebreide discussie over plaggen en het gebruik daarvan.

⁴ Harm Smeenge, *Historische landschapsecologie van Noordoost-Twente*, Proefschrift (2020), p. 240, doi: 10.33612/diss.134199426.

⁵ Zie wikipedia ([https://nl.wikipedia.org/wiki/Achtentwintig_\(munt\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Achtentwintig_(munt))). In de Middeleeuwen was de munt die aangeduid werd met goudgulden wel van goud. Vanaf 1601 werd de '28' (het muntstuk van 28 stuivers, dus 1 gulden en 40 cent) ook wel goudgulden genoemd. De goldgulden/goudgulden komt in het markeboek slecht drie keer voor, de gulden zelf meer dan 100 keer.